

RECENZÍÓ

Bódi Mátyás

Piketty és a két jobboldal dilemmája

PIKETTY ÉS A KÉT JOBBOLDAL DILEMMÁJA

Bódi Mátyás

(ELTE, Társadalom és Gazdaságföldrajzi Tanszék)

A recenzio beérkezett: 2022. október 9., véglegesítés: 2022. október 18.

(Amory Gethin, Clara Martínez-Toledano, Thomas Piketty: Political Cleavages and Social Inequalities: A Study of Fifty Democracies, 1948–2020. Harvard University Press. 2021. 656 oldal)

Az 1980-as évektől kezdődően, a fejlett nyugati világ országain belül, jelentősen nőttek a vagyoni és jövedelmi egyenlőtlenségek, ami azonban mégsem hozta magával az állami újraelosztás iránti társadalmi igények széleskörű megerősödését. A huszadik század második felében lefektetett klasszikus társadalmi törésvonal elméletek (Lipset–Rokkan, 1967; Bartolini–Mair, 1990) ugyanakkor egyre kevésbé képesek a jelenkor politikai folyamatainak magyarázatára, a főbb társadalmi konfliktusok értelmezésére. A második világháború után kialakult klasszikus, osztálytípusú pártrendszerek feltöredezését idejében felismerték egyes kutatók (pl.: Inglehart, 1977) és figyelmeztették a tudományos közvéleményt, hogy hamarosan olyan konfliktusok mentén fognak rendeződni a választói tömbök, amelyek már túlmutatnak a materiális világszemlélet által értelmezhető (pl. egyenlőtlen jövedelmi viszonyok) kereteken.

Habár Thomas Piketty és szerzőtársai, az 1948 és 2020 közötti időszakot elemzik, mégsem az elmúlt évtizedekben lejátszódott politikai folyamatokkal kapcsolatban próbálnak elméleti magyarázattal szolgálni, mivel könyvük alapvetően mentes a nagy teoretikus narratíváktól és végig meglehetősen neutrális hangvételű, leíró jellegű. Döntően ez adja munkájuk igazi innovatív erejét, hiszen 50 ország választási eredményeit hasonlítják össze, hét évtizedre vonatkozólag, különös tekintettel az általuk baloldalinak címkézett pártokra és az azokat támogató választói csoportok jövedelmi és iskolázottsági helyzetére, de ami sokkal fontosabb, az abban bekövetkező drámai változásokra. A könyv központi kérdése, hogy a választói viselkedés megváltozása nyomán bekövetkezett, a pártrendszereket érintő átalakulások miként hatottak a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődésére, illetve, hogy maga az egyenlőtlenség a közeljövőben milyen mértékben lehet újra a politika tárgya.

Ez utóbbi kapcsán már csak azért sem túl derűlátók a szerzők, mert – mint ahogyan azt a könyv legfontosabb megállapítása is mutatja – egy olyan új vi-

lágrend felé történő elmozdulást dokumentálnak az olvasók számára, amelyben immáron az intellektuális elit („*brahmin left*”) áll szemben a jövedelmi elitel („*merchant right*”), miközben a korábbi szociáldemokrata tömegpártok bázisát jelentő alacsony jövedelmű és iskolázottságú rétegek, egyre inkább a különböző újjobboldali pártoknál keresnek menedéket. Magának a feltárt jelenségnek, az ún. „*multi-elite party system*” kialakulásának az empirikus vizsgálati alapjait már korábbi munkáiban lefekteti a szerző (pl. Piketty, 2020), azonban jelen kötetben ezt számos olyan országra is megpróbálja alkalmazni, amelyek nem tartoznak a nyugati civilizációhoz és ez már önmagában egy nagyon ambiciózus vállalkozás.

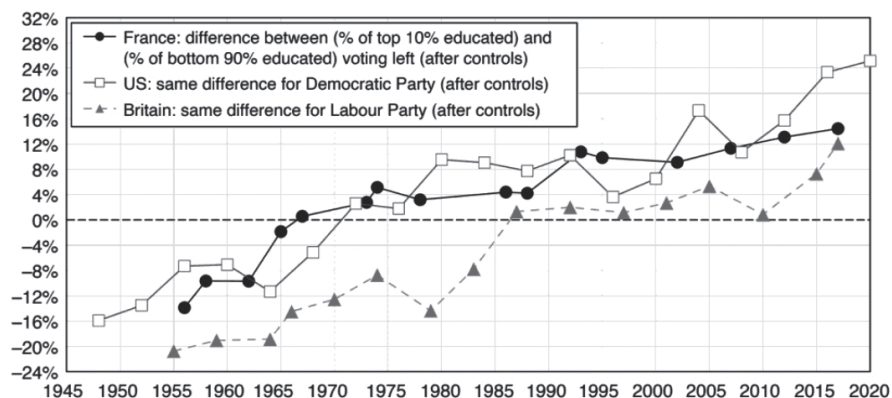
A könyv egyik korai fejezetében bevezetett „*multi-elite party system*” fogalom, egyszerűen annyit jelent, hogy amíg a legmagasabban iskolázott választói rétegeken belül, immáron a baloldali pártok támogatottsága magasabb, mint a kevésbé iskolázottak körében, addig a legmagasabb jövedelmű választói csoportok, továbbra is a konzervatív pártokat támogatják nagyobb arányban, habár számos példa (ország) mutatja, hogy pár évtizedes csúszásban, de a magasabb jövedelmű rétegek is egyre inkább a baloldali pártok felé gravitálnak, választásról-választásra. Annak eldöntésében, hogy a jelenlegi két elitű politikai megosztottság mennyire lesz tartós, adósak maradnak az egyértelmű válasszal. A legfontosabb vizsgált társadalmi indikátorok tehát a jövedelmi helyzet és az iskolázottság, melyek mentén a baloldalra szavazás (vagy nem szavazás) hajlandóságában bekövetkezett változásokat igyekeznek lekövetni, egy hosszú, több évtizedes időtávon. Amíg a legtöbb nyugati demokráciában, az 1950-es és 1960-as években, a legmagasabban iskolázott és a legmagasabb jövedelmű választói rétegek, a konzervatív pártokat favorizálták átlagon felüli mértékben, az 1970-es évek derekától, a baloldali pártok, fokozatosan elhódították a legmagasabb iskolai végzettséggel jellemezhető választói tömböt. Az olló, a tekintetben azóta is folyamatosan nyílik, hogy a legképzettebb 10%-a a választóknak, már jócskán nagyobb arányban szavaz balra, mint az alsó 90% (1. ábra) és a trendekből az is kiolvasható, hogy a legmagasabb jövedelmű 10% balra szavazása is hasonló irányú mozgásokat mutat a legtöbb országban.

A kötet kiemeli, hogy a 2020-as amerikai elnökválasztás, abban az értelemben mindenféleképpen történelminek nevezhető, hogy a vizsgált választások közül, első ízben fordult elő, hogy már a legfelső jövedelmi decilis tagjai is nagyobb arányban szavaztak a Demokraták jelöltjére, mint a Republikánus aspiránsra. Ennek kapcsán azt sem zárják ki, hogy a korábbi osztály típusú pártrendszer akképpen tér vissza a nyugati parlamenti demokráciák világába, hogy immáron a jobboldal szavazóbázisában lesznek felülreprezentálva az alacsonyabb végzettségű és jövedelmű választók. Ez akár már hazánk vonatkozó választásiföldrajzi vizsgálataiban is tettenérhető, különös tekintettel a 2014–2022 közötti időszakban végbement változásokra (Vida–Kovalcsik, 2018 és Kovalcsik–Bódi, 2022), ugyanakkor vannak társadalmak, amelyek jövedel-

mi elitje továbbra is makacs módon ragaszkodik a konzervatív erőkhöz (pl. Nagy-Britannia), míg megint mások kitartanak a régi osztály típusú blokkosodásnál (pl. Portugália, Írország), amelyekben a baloldal a „kis emberek” képviselését látja el.

A kiválasztott módszertan, mindezekkel együtt, egy elgondolkodtató próbálkozás arra, hogy az, minél hosszabb időszavat lefedve, minél több, nagyon különböző berendezkedésű országra alkalmazható legyen. A módszertani korlátozottságokat a könyv több pontján is hangsúlyozzák maguk a szerzők, amelyeket én is fontosnak tartok ismertetni; Mivel a vizsgálat országonként történik, az adott országok baloldali pártjait, egy elég szélesen értelmezett definíció mentén sorolták ebbe a csoportba, jellemzően „baloldali”, vagy „szociáldemokrata” jelzőkkel ellátva, de ritkább esetben a „szegény párti” („pro-poor parties”) jelző is előkerül. Itt érdemes megemlíteni, hogy hazánk esetében a Fideszt és a Jobbikot sorolják a „pro-poor” pártok csoportjába, a lengyel PiS-szel, valamint egy sor európai baloldali párttal egyetemben.

A pártok támogatottságára vonatkozó adatokat a választásokat követő napokban felvett kérdőívek eredményeire (post electoral survey), valamint szintén a kérdőívből kinyert jövedelmi (esetenként vagyoni) és iskolázottsági adatokra támaszkodva nyerték. Az iskolázottság tekintetében a felsőfokú végzettségűek baloldalra szavazási hajlandóságát mérték össze a diplomával nem rendelkezőkével, valamint a legképzettebb 10% választadó pártpreferenciáit az alsó 90%-éval, majd ugyan ezt a decilis módszert alkalmazták a jövedelem tekintetében is, hosszabb idősíkra.

1. ábra. A „baloldali” pártok támogatottságának változása, a legképzettebb 10% és az alsó 90% különbségének vonatkozásában. (Piketty et al, 2021: 86.).

Fontos hangsúlyozni, hogy jelen esetben a legképzettebb választói réteg, valójában a választadók legképzettebb 10%-át takarja (természetesen ugyan ez igaz a jövedelemre is), és mivel jellemzően éppen a legmagasabb végzettségű-

eket lehet a legnehezebben elérni ezzel az adatfelvételi módszerrel (Szeitl–Tóth, 2021), a kapott eredmények akár még tompítottak is lehetnek valamelyest. Az adatfelvételek mikéntjéről azonban nem sokat tudunk meg, azon túl, hogy ezek hangsúlyozottan nem exit-poll eredmények, hanem már a választási eredmények ismeretében, a voksolásokat követően rögzített adatsorok, amelyek emiatt magukban hordozzák a győzteshez húzás esetleges veszélyeit, de az országonként nagyon eltérő mintavételezési eljárások jelentette bizonytalansági tényezőket is. Sok esetben arról sem rendelkezünk információkkal, hogy egyáltalán mekkora mintából dolgoztak a kutató cégek, illetve nekem nagyon feltűnt a választási részvétel, mint vizsgálati szempont teljes negligálása. Mind-ezen korlátozottságuk mellett a kapott eredmények alkalmasak arra, hogy bemutassák azt a folyamatot (a „*multi-elite party system*” megszületése), amely ugyan az egyes vizsgált országok és országcsoportok tekintetében más-más intenzitással és időzítéssel, de meglehetősen uniformizált módon kitapintható a választói viselkedésen keresztül.

A könyv szerkezetét tekintve nagyon logikus felépítésű, nagyban segítve azokat az olvasókat, akik nem néhány nap alatt szeretnének több mint 600 oldalt befogadni, és azt más korábbi tudományos olvasmányélményekkel szintetizálni. Egy rövid problémafelvetést követően a szerzők lefektetik a vizsgálat sarokköveit; magyarázatot adnak a társadalmi osztály fogalmának kiszélesítésére, körüljárják a főbb klasszikus társadalmi törésvonalak szerepét a társadalmi egyenlőtlenségek kialakulásában és fenntartásában, rövid elméleti betekintést nyújtanak arra vonatkozólag, hogy az alsóbb társadalmi rétegeket mi gátolta a történelem folyamán, egy szélesebbkörű demokratikus hatalomgyakorlásban.

A könyv további fejezetei, a „*multi elite party system*” kialakulásának nyomait keresi országcsoportonként haladva. Az első ilyen fejezetben az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország kerül górcső alá, mivel ezek jelentik a kialakult több elitű pártrendszer iskolapéldáit. Revelatív élmény volt annak megvilágítása, hogy amíg az Egyesült Államokban, az 1960-as évek második felétől kezdődően – tehát a feketék polgárjogi mozgalmainak megerősödésével – elkezdődik a diplomás értelmiségi választók balratolódása, ugyan ez a folyamat Franciaországban szinte pontosan ugyanezekben az években bontakozik ki, dacára annak, hogy ekkor Franciaországot nem jellemezték olyan horderejű etnikai konfliktusok, mint az USA-t. Mivel ez alapján az identitás alapú (vagy posztmateriális) politizálás megszületése önmagában nem tehető felelőssé a több elitű pártrendszerek folyamatos kialakulásáért, a széleskörű (felső)oktatásban találja meg a szerző a fő „felelőst”. (Az országspecifikus fejezeteket más-más szerzők jegyzik, de a szóban forgót egyedül Piketty írta. A hazánkat taglaló fejezet kontributora Lindner Attila – University College London – volt.) Ehhez kapcsolódóan egy érdekes adatot is felvonultat Piketty; Franciaországban az 1956-os választás idején a választók csupán 5%-a rendel-

kezett felsőfokú végzettséggel, míg 2012-ben már 26%-uk. Továbbá, azok körében elsöprő többsége volt a baloldali pártoknak, akik szüleiknél magasabb iskolai végzettséget szereztek, míg azon diplomások körében, akiknek már a szülei is rendelkeztek ilyen képesítéssel, a jobboldal szerepe volt hegemón, ezzel is aláhúзва a társadalmi mobilitás percepciójához kapcsolódó választói magatartásformák felismerésének fontosságát. A fejezet több fontos tanulságot is hangsúlyoz: a huszadik század végére kialakult társadalmi egyenlőtlenségek sokkal összetettebbekké váltak, mint akár az ipari forradalmak idején kialakult társadalmaké, így azok kárvallottjait sokkal nehezebb egy választói blokkba terelni. Az újraelosztásban érdekeltek szövetségét („*redistributive coalitions*”) mára olyan törésvonalak szabdalják, amelyek áthidalhatatlan akadályokat képeznek a közös politikai fellépés tekintetében. Ennek csupán egyik megnyilvánulása a „*multi elite party system*” kialakulása, ugyanakkor az oktatás kiterjesztése és a globalizáció maga, elsősorban felelőse ennek az új politikai megosztottságnak.

A következő fejezetekben sorra veszik a fontosabb európai, majd harmadik világbeli demokráciák pártrendszerait, ahol a fent leírt folyamatokat, már jóval tökéletlenebbül tudják csak kimutatni, habár a trendekből szinte minden esetben arra lehet következtetni, hogy a legtöbb társadalom a több elitű pártpolitikai rendszerek felé kezdett el átalakulni.

Németország esetében például az SPD még továbbra is átlagon felüli népszerűségnek örvend az alacsonyabban iskolázott választók köreiben, és itt elsősorban az AfD-vel kell versenyeznie az ilyen profilú választók kegyeiért, ugyanakkor a Zöldek egyértelműen az értelmiség pártja. Olaszországban és Spanyolországban jóval homályosabban olvasható ki a képzettségből fakadó politikai többfejűség, ui. a vallás, mint a hagyományos törésvonalra merőlegest állító tényező, nagyban tompítja például a jövedelmi egyenlőtlenségek mentén rendeződő folyamatokat. Igaz, utóbbi országok kapcsán olyan speciális fejlemények is szerepet játszanak, mint a hagyományosan a legiparosodottabb északi régiókban beágyazott jobboldali Liga, vagy a spanyol újjobboldali Vox felemelkedése. Utóbbi kapcsán például érdemes kiemelni, hogy annak választói kifejezetten a magasabb jövedelműek közül kerülnek ki (Iglesias-Pascual et al, 2021), miközben a párt ezzel összhangban egy markánsan neoliberais (egykulcsos adó, állami birtokrendszer liberalizációja, stb.) agendát képvisel.

A kötet külön fejezetet szentel térségünknek, amelyben hazánk mellett Csehország és Lengyelország politikai folyamatait vizsgálja. Ez az országcsoport azért is lehet tanulságos egy kifejezetten baloldali pártokat elemző kutatásban mert – mint ahogyan a szerzők is kiemelik –, a politikai baloldal kevés helyen tudta ilyen sikeresen felszámolni önmagát, mint a szóban forgó három poszt-szocialista országban. Ennek okát elsősorban abban látják, hogy habár a rendszerváltás okozta gazdasági kataklizma hatására mindegyik országban hamar

hatalomra tudtak kerülni baloldali pártok, azok szinte alig valósítottak meg redisztributív politikákat. Sőt, sok esetben az állami kiadások drasztikus csökkentését voltak kénytelenek véghezvinni és kifejezetten piacbarát, neoliberális társadalomszervezési munkához láttak hozzá. Meglátásuk szerint Magyarországon és Lengyelországban ez elsősorban annak tudható be, hogy ezen pártok a kommunista állampárt utódpartjaként, különösen ódzkodtak az állami újraelosztás eszközeitől, vagy bármiféle szocialista restauráció látszatától (lásd, az 1994-es SZDSZ–MSZP-koalíció megkötése körüli diskurzus). Mindeközben, sokáig a cseh baloldal vezető erejét jelentő szociáldemokraták semmilyen jogfolytonosságot nem jelentettek a korábbi csehszlovák állampárttal, így a cseh pártrendszer eleinte kifejezetten a klasszikus, a nyugat-európai 1950–1960-as éveket idéző osztálytípusú felosztásban működött.

Jövedelem és végzettség tekintetében ezen országok közül elsősorban Magyarország esetében tudtak vizsgálatra érdemes kapcsolatot feltárni, ahol az iskolai végzettséggel összefüggésben, szintén végbement az elmúlt 30 évben a magasan iskolázottak baloldali orientációja, miközben a jövedelem tekintetében, a 2018-as választások kivételével, nem tudtak kimutatni szignifikáns összefüggéseket. Itt azonban érdemes lesz egy kicsit elidőzni, mert a kapott eredmények alapján nem mást állít a fejezet, mint hogy 2018-ban a legfelső jövedelmi decilisbe tartozók közel 20% ponttal nagyobb valószínűséggel választották a Fideszt, mint a baloldalt. Ez nemcsak, hogy szembe megy az általános kutatói vagy köznapiszerű intuíciókkal, a széleskörben ismert hazai közvélemény-kutatási eredményekkel, de e sorok szerzője által végzett választásföldrajzi vizsgálatok megállapításaival egyaránt, mindazonáltal élesen rá is mutat a könyv egyik lehetséges módszertani sajátosságára is. Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy az általunk ismert földrajzi megközelítésű választói viselkedéskutatások és a szerzők által felhasznált kérdőíves eredmények nem szükségszerűen kell, hogy egymás támasztékai legyenek, így itt inkább érdekesebb azt a következtetést levonni, hogy a választásokat követő kérdőíves adatfelvételek, nem mutatták ki hazánk esetében a „*muti elite party system*” jelenlétét.

Már csak azért is, mert a fenti megállapítás – tehát a kormánypártoknak a legmagasabb jövedelműek általi kiugró támogatottsága 2018-ban – semmilyen trendszerű folyamatba nem illeszthető, az összefüggés teljesen szigetszerűen, mondhatni előzmény, vagy kontextus nélkül jelenik meg a szóban forgó fejezet idősíkjában.

A könyv összességében egy választáskutatási szempontból nagyon izgalmas mű, amely számos további és mélyebb vizsgálatnak kell, hogy legyen a kiindulópontja. Kelet-Közép-Európa társadalmainak sorsa különösen érdekes lesz abból a szempontból, hogy a demokratikus átalakulás pont akkor érte a térséget, amikor a nyugati világon belül a neoliberális és szabadpiaci logikájú gazdasági és társadalmi paradigma épp zenitjén volt, így annak megkérdőjelezése könnyen politikai karanténba zárhatta annak kritikussait. A szerzők nem

adnak választ arra a kérdésre sem egyértelműen, hogy az illetén létrejött több elitú politikai rendszerek, inkább tekinthetőek spontán megképződő társadalmi konstrukcióknak, vagy a folyamatot maguk, a neoliberais fordulatot bemutató baloldali tömegpártok hajtották végre a nyugati társadalmakon. Utóbbi kapcsán divatossá vált a „*preventív ellenforradalom*” fogalmának emlegetése (Slavoj Žižek nyomán Schiffer, 2018), utalva az állami újraelosztásban érdekelt társadalmi csoportok szándékos megosztásának, esetlegesen felülről vezérelt technokrata műveletére. Mindazonáltal a könyv, még ha nem is tudatosan, a felsőoktatás szerepének az újabb egyenlőtlenségek létrejöttében betöltött szerepének hangsúlyozása okán, inkább a szociokonstruktivista álláspont mellett teszi le a garast. Habár a szerzők számos ponton hangsúlyozzák, hogy amennyiben a szembenálló politikai oldalak elitképviselőket folytatnak (szellemi vs. jövedelmi), a társadalmi egyenlőtlenségek elmélyülése garantált, ennek mi-kéntjének részletes kifejtésével azonban adósok maradnak.

A politika egyik jelentős feladata az elkövetkező években, hogy fel tudjon mutatni egy olyan koherens agendát, ami képes lesz a globális kapitalizmus egyenlőtlenségeinek kárvallottjai számára (legyen az akár jövedelmi, vagyoni, vagy akár oktatási természetű) kidomborítani azokat az érdekazonosságokat, amelyek mentén újra egy érdekérvényesítő platformra tudja terelni ezt a társadalmi réteget. Mutatkoznak jelek, hogy számos országban erre a feladatra különböző nem tradicionális jobboldali formációk szívesen jelentkeznek, de kérdés, hogy egyáltalán kívánatosnak tartjuk-e ennek az *újraosztályosodó* politikai struktúrának a kialakulását. Miközben a könyv egész tónusa miatt, egy határozott „igen!” választ sejlik fel annak sorai között, ennek expressis verbis kimondására szintén nem kerül sor. Nem gondolom, hogy a második világháborút követő évtizedeket jellemző nyugati pártstruktúra lett volna a politikatörténeti anomália időszaka és amit most látunk kialakulni (baloldali intellektuális elit vs. jobboldali tőkeelit), egy újfajta tartós világrendet jelentene, ugyanakkor az tisztán látszik, hogy a redisztribúcióban ellenérdekelt oldalak, sikeres válaszokat tudtak adni erre a politikai kihívásra. Piketty most abban segít, hogy ezeket a reakciókat időben és térben el tudjuk helyezni a világ országainak modern politikatörténetében.

IRODALOM

- Bartolini, S.–Mair, P. (1990): *Identity, Competition and Electoral Availability: The Stabilisation of European Electorates 1885–1985*. Cambridge University Press.
- Iglesias-Pascual, R.–Paloma, V.–Benítez, I. (2021): The role of contextual factors in the electoral resurgence of extreme right-wing forces in Spain: The case of Andalusia. *Political Geography*, Vol 86. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2021.102356>

- Inglehart, R. (1977): *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles among Western Publics*. Princeton University Press.
- Kovalcsik, T.–Bódi, M. (2022): Geographical realignment of the Hungarian voting behaviour between 2014 and 2022. *Modern Geográfia*, 18 (1): 59–78. (megjelenés alatt).
- Lipset, S. M.–Rokkan, S. (1967): *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*. The Free Press, New York.
- Piketty, T. (2020): *Capital and Ideology*. Harvard University Press
- Schiffer A. (2018): *Zöld Jelzés. Vázlat egy új politikához*. Kaligram Kiadó
- Szeitl, B.–Tóth, I. Gy. (2021): *Revisiting the ESS R8 sample a year after – Lessons from a re-contact survey to test patterns of unit non-response in Hungary*. Survey Methods: Insights from the Field. Retrieved from <https://surveyinsights.org/?p=14864>, <https://doi.org/10.13094/SMIF-2021-00009>
- Vida G.–Kovalcsik T. (2018): Magyarország választási földrajzi sajátosságai a 2014-es és a 2018-as parlamenti választások tükrében. *Modern Geográfia*, 13 (4): 15–30. (ISSN: 2062-1655)